

Odívání archaických hominidů

Oděvy středního a starého paleolitu

Libor Balák malíř, **Pavel Chronc** psycholog

„Donedávna jsme se na ně dívali tak, že stačí zakřičet a už jsou zpátky na stromech“

Prof. Jan Jelínek

Bereme chlupatého opočlověka nebo ve slunci se opalujícího naháče s rozčuchanými vlasy a holí v jinak prázdných rukou, abychom i tuto představu nespoutané svobodné tarzanovské divokosti hodili do říše pohádek.

Musíme zde vzpomenout již mnohem dříve publikovaný názor antropologa prof. dr. Jana Jelínka, který když porovnával materiály o archaických lidech, došel již před lety k přesvědčení, že už i dávný Homo erectus je nositelem tak typicky lidského jednání a kultury, že dokonce navrhoval změnu jména na Homo sapiens erectus (Les modalités. Ed.D.Ferembach. Paris, Éditions du Centre National de La Recherche Scientifique, pp.85-89).

Z hlediska našeho zájmu jen o vizuální stránku věci není nutné hledat

zoologické řazení druhu. Ostatně, osobně si dovedeme představit, že typicky lidskou kulturu může nést i další živočišný druh nebo i několik dalších druhů. To však není v současnosti předmětem studia rekonstrukce.

Rekonstrukční paleoetnologie neprověřuje takové teorie, které např. pochybují, že by neandrtálec vůbec byl schopen naplánovat lov. Co etologie zná i u živočichů a archeologie dokladuje i u mnohem staršího druhu Homo erectus, se prostě nemůže najednou vytratit. A úvahy o tom, že zhotovení oštěpu není součástí přípravy na lov? Pokud v procesu rekonstrukční paleoetnologie takové materiály uvidí psycholog, nebude předmětem jeho zájmu tato teorie, ale její autor.

*Předmětem rekonstrukční paleoetnologie je pouze najít odbornou a logicky nejpravděpodobnější představu vzhledu a způsobu života dávných etnik. Zobrazit je bez předpojatosti a předat výtvarné závěry veřejnosti. **autoři***

Oděvy ve starém a středním paleolitu: představy a skutečnost

I u těchto archaických lidí se v posledních letech setkáváme na „rekonstrukcích“ s oděvem, jindy jsou tito lidé nazí. Co vede autory rekonstrukcí k jejich názoru na vizáž oděnění či neoděnění archaických lidí, přesně nevíme. Předpokládáme podle provedení, že například u některých rekonstrukcí neandrtálců, kteří představují populace studených výkyvů doby ledové, to bude prostá a jednoznačná úvaha, že chlad zde překročil jistou mez fyziologické přizpůsobivosti a je nutno se aktivně chránit před zimou, a to i hlavu, ruce, prsty a nohy. Proto u takových rekonstrukcí nevidíme jen nějaký plášť z kožešiny, ale hned celý oděv a boty (ačkoli nemáme z těchto období archeologicky dokladovatelná kostěná šídla, předpokládá se dřevěný nástroj).

Obdobná je i situace u starých rekonstrukcí bilzingslebenských erektů z Německa. Archeolog Dietrich Mania a výtvarník Adelhelm Dietzel nám zde představí zimní oděv na způsob složitějšího pláště a přidávají boty sešněrované na povrchu kolem dokola řemínky (*Begegnung mit dem Urmenschen, Urania-1980*).

Naopak jinde se předvádějí naháči, a to i u neandrtálců. Typickou ukázkou jsou ilustrace v britské publikaci určené široké veřejnosti „Dějiny planety země“ (*The Book of Life, Ebury Hutchinson, London 1993*). Zde jsou neandrtálci předvedeni v archeologické rekonstrukci, kde je jen to, co je doloženo. Autoři nepochybovali, že nějaké kožešiny neandrtálci měli a tak zde kusy kožešiny skutečně vidíme (ale jen jako symboly materiálu). Druh *Homo erectus* však v této publikaci takové štěstí neměl,

byl mu archeologicky přiznán oheň a hrubý klacek. Žádné kamenné nástroje? Snad aby se divák nezačal ptát, k čemu nástroje měly sloužit? *Homo erectus* by pak asi vypadal příliš lidsky. Podle „rekonstrukce“ člověka mladého paleolitu, kterému autoři přiznali kusy a cáry kůží, lze uvažovat, že zde máme co do činění s evoluční teorií od jednoduchého primitiva k složitějšímu a vyvinutému druhu. Kolik vybavy který druh dostane, je samozřejmě dílem fantazie tvůrce a autoři se i u člověka z období magdalenieny (podle harpuny) vyznamenali harpagonskou štedrostí, tudíž neandrtálcům s holými zadky musí stačit oštěpy a nahatému *Homo erectus* jen ten oheň.

I v muzeu v Neanderthalu mají nahého člověka *Homo erectus*, a to model ženy v životní velikosti. Protože zde jsou i výše popsání oblečení neandrtálci, nejde o vyjádření primitivnosti, čemuž neodpovídá ani sebevědomá póza ženy.

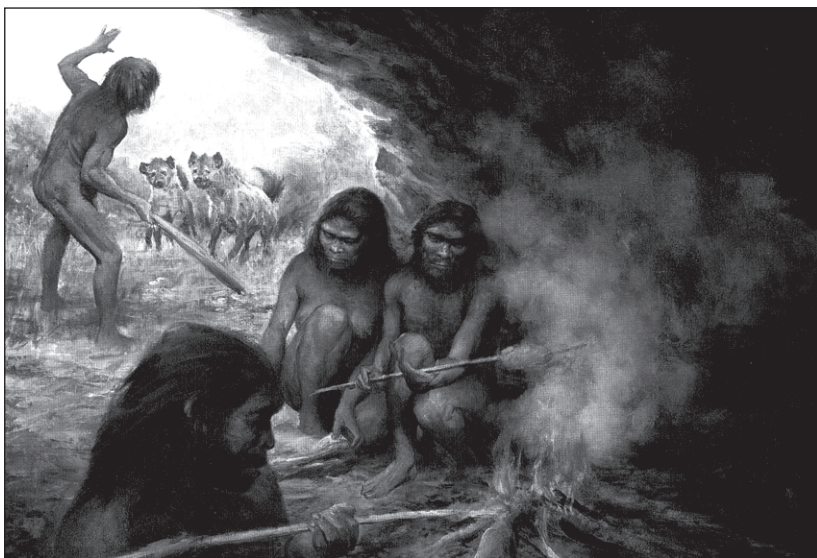
Stav v archeologii

Skutečností je, že v případě archaických, ale ani moderněji vypadajících lidí nad 40 000 let, nemáme v rukou žádné archeologické doklady o šití, tak jak je známe z období gravettieny. Nemáme ani šídla jako třeba u aurignaceinu nebo alespoň šídlovité bodlo.

Ale nechybí jen šídla, chybí formalizovaná (typizovaná) (a především) broušená kostěná industrie. Podle ústního sdělení archeologa Mgr. Petra Nerudy tato skutečnost souvisí se specializovaným nástrojem - rydlem, které dovolovalo vynikající zpracování i tak tvrdých materiálů jako jsou kosti a parohovina. Mezi rydly a kostěnými artefakty bude s nejvyšší pravděpodobností oboustranná vzájemná spojitost.

Obr. 1 Ukázka typické „rekonstrukce“ pro veřejnost, oděv neandrtálců je redukován na bezforemné pláště. ■ An example of a typical „reconstruction“ for public. The Neanderthal clothes are reduced to shapeless cloaks. (The Book of Life). ■

Obr. 2 Výtvarná představa „kultury erectů“ bez pletení a košíkování zeje prázdnotou. ■ An art idea of Erectus culture without weaving is empty. (The Book of Life). ■

Pohled rekonstrukční paleoetnologie na archeologické materiály

Podíváme-li se na klíčovou kulturu paleolitu - gravettien, vidíme třeba v materiálech použitých pro zhotovení sošek jako surovinu kosti, slonovinu, kámen, ale i další dochovatelné materiály - keramiku a nepálený slínovec. To je značná škála materiálů. Tato škála by však logicky mohla pokračovat v rohovině, dřevě a kůži. Tedy nedochovatelných materiálech.

Obzvláště když si uvědomíme spojitost kožených šitých a vycpaných figurek v etnografii (hraček a mystických postav) s fragmentální soškou muže z Brna. Právě dodatečné přišívání rukou a nohou by mohly být klíčem k jinak kontrastní kompaktnosti ostatních gravettienských figurek. Celá řada nástrojů a předmětů mladého paleolitu z kosti a slonoviny totiž nahrazuje dřevo, ať to jsou vrhače oštěpů nebo obzvlášť dlouhé hroty oštěpů.

Nahrazením dřeva a jiných rozkladu podléhajících materiálů archeologicky dochovatelným materiálem se mladý paleolit stává pro nás teprve tak citelným a blízkým.

Pokud by však dříve bylo použití kostí zvířat zapovězeno nebo by byla bez vynálezu rydla kost a slonovina nezpracovatelná, nabízí se úvaha, že před mladým paleolitem se výhradně používalo dřevo a kůže, tedy měkkí materiály opracovatelné tehdy dostupnou technologií. Tyto měkkí materiály tak mohly vytvářet ve své době obdobnou materiální kulturu, jako to známe v mladém paleolitu, avšak jen v archeologicky nedochovatelné podobě.

Proto lze úvahy vést i tímto směrem a předpokládat, že existovala dře-

věná šídla, umožňující plnohodnotné šití šlachou tak, jak to známe z mladého paleolitu. Výroba šidel by nebyla technicky nemožná, protože zpracování ostrého hrotu ve dřevě je doloženo archeologickým materiálem už ze starého paleolitu zcela unikátním nálezem celodřevěného oštěpu a hrotitých tyčí z lokality Schöningen v severním Německu. Miniaturizace artefaktů je ve starém paleolitu také známa z Bilzingslebenu v podobě opracovaných mikrolitů velikosti nehtu. Proto úvaha o dřevěných šídlech se zdá být oprávněná.

Obzvlášť logická se zdá být cesta od dřevěných kolíků na vypínání kůží nad zemí. Některé kolíky mohly být tak ostré, že se jimi daly do syrových kůží vytvářet otvory po vypnutí. To by už bylo vlastně funkční šídlo a navíc bychom došli k otvorům po okraji kůže, což mohlo inspirovat k „sešněrování“ k jiné kůži.

Na tomto místě upozorňuji na častý přístup k rekonstrukcím a představám o schopnostech a možnostech paleopopulací. Mnoho prvků lidského chování je považováno pro pravěk za zapovězené a příliš moderní. Podmínka pro takové „vyspělé“ chování je blízkost historickému člověku. Tím jako by vzniklo nějaké oprávnění pro tyto činnosti. Takový postoj je však podle mne mimo dávnou realitu a nevysvětluje vznik moderních kulturních prvků, jen se schovává za „fenomén člověka“, protože si dané chování nedovede vysvětlit. Jako řešení vidím možnosti sledování lidského chování ve schématech, podle kterých se člověk chová. Jejich studiem dojdeme k racionálnímu vysvětlení, i když připouštím, že může být výsledek v rozporu se žitou konvencí.

Archeologie a transporty surovin

Nesmíme opomenout ani reálný fakt, že archeologie nabízí ještě jeden výrazný rozdíl mezi středním a mladým paleolitem. Zatímco lidé kultury gravetieniu mají archeologicky dokladovatelný akční rádius transportu materiálů i 200 km, neandrtálci už jen kolem šedesáti a nejedná se už o pravidelné velké transporty. Tyto doklady mají význam pro posouzení hmotnosti i takových artefaktů jako jsou oděvy a pláště.

Jestliže v pavlovienu bychom si bez saní a lodí nedokázali technicky vysvětlit ani transporty a hromadění depotů mamutích kostí, ani základní ovládání krajiny, tak ze samotného materiálu našich nebo francouzských lokalit archaických lidí o běžném transportu doklady nemáme. A možná ani to ještě nevytahuje rozdíl mezi mladým a předchozím paleolitem. Protože vleky i sáně mohli mít i lidé severského staršího a středního paleolitu také. Jde spíše o rozdíl v síle záprahu. A to v konkrétním paradoxním vztahu - silný svalnatý robustní neandrtálec s extrémně silnou kostní kompaktností nezanechává po sobě doklady o dalekém transportu surovin jako jeho daleko slabší mladopaleolitický následovník. To vede podle mne k jedinému možnému závěru, že totiž musíme hledat reálnou sílu onoho výkonného záprahu v jiném zdroji.

Jak se zmíním v příspěvku o rekonstrukci sungirského oděvu, na šatník a jeho velikost má rozhodující vliv i to, zda ho nosíte nebo táhnete sám a nebo jestli budete mít možnost zvířete do záprahu. Již nyní je zřejmé, že severské podmínky s nedostatkem dřevin jako topného a stavebního materiálu vedou k nutnosti transportovat celé těžké stany

s celou výbavou. To se musí projevit na fyzické stavbě těla. Stejně tak se musí na fyzické stavbě těla projevit i užívání zvířecího záprahu.

Známa představa paleolitického člověka jako bytosti žijící dlouhodobě na jednom místě do doby než vyloví nebo vyčerpá okolní krajinu a pak teprve odejde jinam, ukazuje člověka jako usedlého, trvale žijícího na jednom místě, jehož jen okolnosti donutí změnit teritorium. Z pohledu ekologického zařazení, tak velkého živočicha jako je člověk je nutno brát v úvahu úživnost obývaného biotopu. Pokud dosahuje biotop malé úživnosti je třeba větší mobility a v severských podmínkách přichází v úvahu i pohyb sledující různé trasy tahu zvěře v určitém předem známém časovém rozpětí.

Pokud to není člověk schopen plně akceptovat, strádá, nemá dostatek kořezin ani jídla a hrozí vyhladovění s hrozbou zániku populace. Pak je možné přežívat jen díky zvláštním opatřením a zvláštním okolnostem (jako je redukce vlastní populace a vyhledávání unikátních zdrojů). Taková zvláštní opatření by se pak týkala i oděvů, které by podléhaly velice přísným váhovým omezením.

Rekonstrukční paleoetnologie a aspekty mobility

Z daného je možná úvaha, že zhotovované artefakty musely splňovat váhová kritéria ručně přenášených předmětů nebo vlastní silou tažených předmětů na vleku či saních. U severských archaických populací jsou preferovány univerzální deky-pláště a jednotlivé části oděvu. Na druhé straně lovec jako samostatný mobilní prvek v zimních

mrazivých podmínkách na několikadenní výpravě musel mít oděv zajišťující přežití a je možné uvažovat i o celkové kombiněze.

Archeologie a kožešiny

Zbývá také upozornit na to, že kůže a kožešiny jsou archeologicky dokladované až někdy před 250 000 lety. Francouzský nález z jeskyně Lazaret (*Jelínek, 1986*) dokládá kůstky z tlapky, které zůstávají, necháme-li kožešinu i tlapičky. Předpokládají se zde kožešiny jako vystýlka postele v rámci obydlí, ale můžeme si snadno představit i užití kůže jako příležitostného pláště na holé tělo nebo na další oděv. Další užití kůže a kožešin mohou doložit nalezené artefakty, jež experimentální archeologie považuje za nástroje sloužící ke zpracování těchto materiálů. (Blížeji se tomuto tématu Článek nevěnuje.) Na straně druhé je nutné zvážit, že řezání je vlastně ničení kožešiny a dalším poškozováním těla zabitého zvířete a mohlo by vést k jeho pomstě.

Každopádně v tomto konkrétním archeologickém případě z Francie máme nejstarší možnost rekonstrukčně zachytit celou kožešinu užitou jako možný příležitostný plášť. Mimo období gravettie se jedná o jedinou konkrétní archeologickou informaci o oděvu, v tomto případě spíše nepřímou stopu.

Archeologie v koncích

Jinak nám archeologie nenabízí další informace o oděvech. Buď se vydáváme do světa vlastní fantazie a nepodložených představ, které budeme korigovat tak, aby byly přijatelné pro představy veřejnosti i odborníků nebo se budeme snažit najít nějaký jiný vědní obor, který by rekonstrukci dal ověřitelný materiál.

S prvním případem se setkáváme ve světě „rekonstrukcí“ často. Ale je nutné si uvědomit, že taková práce se stává nikoli věci rekonstrukce, ale volných představ. Ale abychom byli úplně přesní, v takových případech se nejspíše jedná pouze o ilustrace dokumentující představu, odvozující vznik oděvu právě od takových kožených dek a plášťů, které časem byly postupně upravovány k anatomické podobě člověka. Nejdříve jen vnějšími řemínky, později vnitřním řemínkováním a dále šitím jemnými řemínky a nakonec šlachou a závěrem samotné šití vrcholilo vznikem textilu.

Domníváme se, že jde o hrubou spekulaci, která vidí archaické populace jako nerovné s pozdějšími sapienty. Jde totiž jen o teorii vývoje od primitivního k vyspělému, kdy se předpokládá, že daný závěrečný úkol by byl na začátku neuvěřitelný.

Ovšem toto je jen teorie, kterou nemůže sama archeologie ani vyvrátit ani popřít. Jen může konstatovat, že ji může vysvětlit jen dobová technologie, která nekoresponduje s výše předpokládaným primitivismem archaických populací (například mořeplavba u *Homo erectus* na ostrov Flores, rovnoběžné rytmicky se opakující zářezy na kosti v Bilzingsleben, mikrolity z těžé lokality a podobně).

Etologie a psychologie a chování podle schémat

Myslím, že je jen logické, když v této chvíli opustíme archeologii a budeme hledat další cestu jinde. Podíváme se na šití, řemínkování a odívání očima etologa, který sleduje život našich nejbližších příbuzných – lidoopů. Musíme konstatovat, že primáty používají nejrůznější nástroje od dřevěných až po hmotu z listů, stébel a kamenů. (Takové studium při

zkoumání šimpanzů a goril inicioval v šedesátých letech prozíravý archeolog dr. Luis Leakey - a připomeňme si dodnes světoznámá jména etoložek Jane Goodallová a Dian Fosseová). Nedávná pozorování zaznamenala dokonce výrobu štipané kamenné industrie. Mnohé chování lidoopů je velmi podobné ba identické s chováním lidí. Když však půjdeme jen tímto směrem, ujde nám asi největší rozdíl mezi lidoopem a člověkem.

Pokud člověk dělá něco jiného než lidoop, a sem patří i odivání, nemohlo se odivání objevit jen tak samo, nějakým zázrakem (samozejmě viděno pohledem etologa, který za vším vidí nějaká schémata, konkrétní reakce přeměn, přeskoků, bloků a tlaků). Někdy se mluví málem o zázraku, výjimečné lidské kultuře a výjimečných schopnostech patřící jen a jen lidem, které nemají v celé živočišné říši obdobu.

Není to tak dávná historie, kdy se srovnávaly nám současné různé kultury a z porovnání se vyvozovaly závěry s velkými a tragickými společenskými následky pro ty, kteří byly shledáni nerovnými či zaostalými. I v současnosti se objevují obdobné hlasy degradující kulturní a myšlenkové schopnosti dávno zmizelé populace neandrtalců. Nejen psycholog by však v tom mohl docela dobře vidět jen jakousi soutěž a neomalené hledání kritérií za každou cenu tak, aby nejsilnější specifické kultury mohly těm ostatním diktovat své představy o pořadí, v kterém ony sami obsazují prvé nejvyšší a nejpokrokovější místo a ostatní označují za zaostalé.

Co když však celá velká skupina typického lidského chování a kulturních projevů včetně odivání není samonosným zázrakem, ale věcí přesně identifikovatelnou, zařaditelnou a chovájící se přesně podle přírodních zákonitostí

etologie a to s ukázkovou přesností? Jde o posunutí spouštěcího schématu určitého mechanismu chování. Tedy změny něčeho, co lidoopi dělají a dělali, ale člověk to již nedělá. Na místo toho se u člověka objeví schopnost, kterou lidoopi a dvounozí předchůdci člověka nemají.

Takovou starobylou a hluboce zakoreněnou schopnost lidoopi prokazují denně při stavbě stromových hnízd, jak k odpolední siestě, nebo k nočnímu spání. Výstavba takových hnízd z propletených větví je vlastní i orangutanům, kteří se oddělili od linie člověka dle genetiků někdy před 8 miliony let. Před neceлыми dvěma miliony let **Homo erectus** od jezera Turkana z Keni již nemá prohnuté prstní články a jeho ruka je identická s naší. To rozhodně znamená úplné upuštění od rudimentálního stromového života, k němuž mohlo patřit odpočinkové nebo spací hnízdo na stromě. Strom a hnízdo v jeho koruně trvale zaniklo, ale mechanismus, který je tvořil nezanikl.

Miliony let starý tlak musí zajistit stavbu obdobného lůžka na zemi, umělá zástěna proti slunci je umělou korunou stínícího stromu. (To je možné v otevřené krajině, v pralese, kde je dostatek materiálu i u země a okolní stromy poskytují ochranu před sluncem, je možné takové pozemní hnízdo, jaké známe u goril.)

V rodině se však nestaví již individuální hnízdo, ale větší a rozměrnější kruhová stavba – rodinného pozemního hnízda čili obydlí. Velikostně by takové stavbě odpovídala kruhová soustředěná struktura nalezená na nalezišti Olduvai ve východní Africe, stará 1700 000 let a připisovaná člověku **Homo habilis**. To je velmi raný náznak, ale více nám o tom může říci kosterní rozbor chlapce z Keni (stáří nálezů kolem 1600 000 let),

který dokládá dlouhou péči o děti. Teorie o časném vzniku rodiny srovnávají právě měnící se délku dětství u lidoopů a fosilních lidí, kdy je jasné, že dlouhodobě se vyvíjející potomstvo nemůže zvládnout sama matka a přidává se biologický otec a dokonce pak i další příbuzenstvo (babička, dědeček). Takové prodloužení dětství souvisí i s existencí řeči, kterou bylo nutné zvládnout (poprvé se s brokovým centrem řeči setkáváme už s člověkem **Homo habilis**).

Tak zdoluhavá práce, jako je stavba obydlí z proutí, listí a větví, se nedá dělat tak snadno, často a rychle jako předešlé hnízdo. Ale nutnost plést hnízda v souvislosti se zklidněním organismu před odpočinkem způsobuje na chování tlak vedoucí k náhradní činnosti. A tak vznikají jakási malá hnízda s vlastním novým smyslem (využitím) jako košíky, rohože, tašky a další typy pletených výrobků z rostlinného materiálu. Pokud člověk už neměl srst, mohl by další tlak známý od primátů jako péče o srst nalézt své uplatnění při jemném proplétání tenkého rostlinného materiálu. Dostali bychom se tak k textilu.

Zajímavé je, že všechny tyto věci mají zároveň své místo k uskladnění ve velkém obydlí. Tím vzniká výbava i majetek. Tady můžeme poprvé uvažovat o typicky lidských projevech a lze poprvé použít etnologická měřítká. To je také krajní mez kam až nás rekonstrukční paleoetnologie může v čase přenést.

Období, kdy můžeme archeologicky alespoň nepřímo dokladovat kvalitní

košíkaření a další obdobné činnosti spadá do německého Bilzingslebenu před 350 000 lety. Košíkaření, šití a další podobné činnosti naučí člověka odhadu pro rytmus, pravidelnost, trpělivost a zručnost. To vše můžeme vyčíst z rovnoběžných rýh na velké kosti. To je dokladovaný projev, že už taková činnost existovala dříve. Jestli v tak kvalitní formě, je otázka. Pokud bychom hledali souvislost s vnější formou podoby vytvářených předmětů, není to na lokalitě Bilzingsleben problém. Ustálené předimenzované formy pěstních klínů jsou totiž staré více než milion let.

V momentě, kdy máme vhodnou pletenou rohož, můžeme na ní ležet, zakrývat se jí nebo se chránit proti větru nebo slunci a přehozením přes sebe získáte mobilní individuální ochranu - plášť proti dešti, větru či chladu. Samotné pletení a proplétání se projeví i při práci s případnými kůžemi a kožešinami. Kdykoli se ochladí, je možnost zhotovit šitý nebo řemínkovaný oděv, který člověka zabezpečí proti jakémukoliv mrazu.

Péče, která se věnuje výrobě oděvu i jeho udržování by měla být ekvivalentem péče o srst u lidoopů (zajímavé je, že se nabízí paralela zájmu o tělní povrch nejen vlastní). Obzvlášť by takové reakce měla spouštět srst kožichu. Holé tělo, či kůže oděvu by měla vyvolávat v chování „primáta“ zájem a inklinaci věnovat mu pozornost. U kožešinového oděvu se věnuje „primát“ úpravě a očištění srsti. Ale u holého materiálu může vést tlak až k jeho pokrytí čarami (tetování, malování, vyšívání, atd.).⁽¹⁾

⁽¹⁾ Tato představa starobylého košíkářství související z rozvojem motoriky rukou zapadá velice logicky i do problematiky zvládnutí mluveného jazyka (identické mozkové centrum) (Rogers Fouts, Stephen Tukul Mills, *What Chimpanzees Have Taught Me About Who We Are*, William Morrow And Company, Inc., 1997, u nás Nejblíží příbuzní, Mladá fronta, Praha 2000).

Formy a vytváření umění

Jak *Homo erectus*, tak neandrtálec vyráběli pěstní klíny. Je to symetrický (s dvěma podélnými osami souměrnosti) štípaný kamenný artefakt, jehož tvary nejsou k užívání nezbytné. Není to jen prostě kus kamene, ale je to věc upomínající list, loď, aerodynamickou střelu a působí svoji formou na naše smysly (obdoba řeči těla). Vypovídá i o svém majiteli a tvůrci (sebepromítnutí). Známe klíny se zkamenělou ježovkou nebo z křišťálu nebo přehnané velikosti. Nejspíš i výpověď o výjimečnosti autora. (Formu mají i jiné stejně starobylé artefakty, známé jako „sféroidy“ - kamenné pravidelné kopule).

Pokud takto přístupoval archaický člověk k tvrdému kameni už více než milion let, jistě podobně postupoval i v kůži, kožešině, trávě, proutí, kůře, lýku či rostlinným vláknům a dalším dostupným materiálům (Tak jak to ostatně máme doloženo u zachovaných celodřevěných oštěpů ze severního Německa).

Forma sama může působit protiděsivně- výrodek tím říká, jsem zde jen proto, abych ti sloužil. Už nepřipomíná materii ze které vznikl, ale má nový řád. Takové věci mohou mít ještě větší význam především na severu, kde je nejčastější výskyt tzv. sezónní deprese, která přímo souvisí s délkou slunečního svitu. Sezónní deprese působí na člověka, ale i na zvířata nejvíce na jaře a na podzim, projevuje se zvýšenou únavou, skleslostí, špatnou náladou, poruchami spánkového rytmu, podrážděností, ale i úzkostí. Američtí kosmonauti používají jako terapii proti strachu při cestě do kosmu švýcarský nůž, který skrývá právě velkou škálu sloužících forem. Pocit bezraděje a bezvýhodnosti situace prohlubuje stavy deprese a úzkostí. Naopak

možnost volby, víra ve zlepšení, podpora okolí či pravidelná činnost (uvedli jsme tkaní, košíkování, korálkování a podobně) zlepšuje náladu a sociální vztahy.

Z výše uvedeného vyplývá, že je mnoho důvodů, aby představy primitivních cárů kožešin se dostaly mimo koridor možného a pravděpodobného. Naopak vizáž kožených, kožešinových či rostlinných oděvů musí podléhat určitým zákonitostem, popsaným výše, ale je možné pokračovat v sledování dalších činitelů, které měly vliv na vznik, změny a šíření oděvů ve společnosti.

Vzestupná kultura: psychologická antropologie a etologie

Tak jako u zvířat, podobně i u lidí někteří obzvláště nadaní jedinci jsou schopni vyřešit novým způsobem chování nebo technickou inovací situace, které sebou přináší život. K podnětnému impulsu nemusí patřit jen přirozená zvědavost a nadání, ale i určitá úzkost a obava. Psychologové mluví o stimuluji úzkosti. Úzkost a strach mohou být i silným motivujícím faktorem lidského jednání, nesmí však překročit jistou subjektivně únosnou hranici. Například máme-li strach ze zkoušky, zpravidla se učíme více, než když nám „o nic nejde“.

Složitější však je otázka přijmou-li tuto změnu a třeba i velmi výhodnou ostatní členové skupiny nebo celá populace. Etologové, kteří sledovali japonské makaky zjistili, že v obdobných situacích mají hierarchicky nadřazení jedinci tendenci výtobytky z takové inovace krást, ale sami se jí nenaučí a odmítají ji. Zato mladí jedinci jsou novotám otevření. Časem, po odchodu konzervativních starších jedinců, může už takovou inovaci užívat celá skupina.

Obr. 3 Vizáž starobylého ereкта v koridoru představ o košíkování a pletení, napravo - Bilginslebenský erektus s šitými částmi oděvu. ■

A look at ancient Erectus in the corridor of ideas on weaving, right - Erectus from Bilginsleben with stitched multipart clothing. ■

Kultura, aby byla vzestupná, musí mít svoje členy otevřené novým věcem, které řeší jistý problém, ale činí samu společnost složitější. Takové jednání pobízí zase stejná úzkost. Může to být zde již popisovaný silný chlad, který nutí řešit situaci, nebo nějaká bojová, nebo válečná událost (např. známé nevidané otevření se technickým vynálezům v Německu na konci druhé světové války) nebo hierarchický a skupinový tlak. To znamená napodobení chování nadřazeného jedince a nebo napodobení ostatních.

Sestupná kultura

Inovace mají člověku život usnadnit, technické inovace však mohou vyvolat další a další potřeby řešit následné situace vzniklé specifickými novými podmínkami vzniklými použitím inovace. Například samotné užití ohně znamená zajišťovat pro něj palivo a starat se o něj jako o dítě nebo nemohoucího. Stejně tak oděv, čím je složitější a má víc chránit, tím více se musí udržovat, čistit, sušit a opravovat. Takové věci mohou být v souladu s přirozenou starostlivostí

Obr. 4 Možné oděvy středního paleolitu, neandrtálec z chladné oblasti má šitou kombinézu, napravo - šitý dílový oděv pro mírnější klima. ■
Possible clothes of the middle Palaeolithic. Neanderthal from a cold region wearing stitched overalls, right - multipart stitched clothes for temperate regions. ■

o někoho jiného, ale mohou do jisté míry i zotročovat. A tak je pochopitelné, že pokud to jen fyziologie unese, oděv v pravém smyslu se neobjeví.

Ukázkovou situací byla Ohňová země v Jižní Americe. Odění lidé přešli ze studeného severu přes tropickou pralesní Ameriku, kde žili nazí v horkém a teplém klimatu, a na chladném jihu si znovu šili boty a nosili teplé čelenky, zástěry a pláště. Ale pravý oděv už neznali a ani ho znovu nevynalezli. Zajímavé je, že šití vlastně znovu objevili, ale takřka ho nepoužívali, raději nosili na ohniště

spousty všudypřítomného dřeva (Tyto ohně daly zemi jméno).

Jak je vidět, i dostatek dřeva brání rozvoji oděvů (vzpomeňme si jen na naše lidi kultury pavlovienu topící v nouzi kostmi mamutů a bude nám jasnější, proč u nás byla situace odlišná). Obdobná situace jako u obyvatel Ohňové země byla i u Tasmánců a jižních Australanů, kteří používali kožešiny jako pláště, ale jinak byli nazí. Tady hraje úlohu nejen odlišná vegetace, ale i jiná fauna, každopádně zde chybí plejáda nejrůznějších tažných velkých zvířat.

Stejně zde chybí sněhová pokrývka a k přepravě není nutné sebou transportovat dřevo na stan a otop, protože je všude dostupné.

Na sestupnou kulturu může mít vliv i přílišná úzkost. Psychologové mluví o paralizující (zahlcující) úzkosti. Ta bývá spojena s nemocemi, depresemi, válkami, hladem, vyhanstvím a tehdy jak samotní lidé, ale i jejich výbava a oděv jsou zanedbané a odrážejí zoufalost situace. Takoví lidé se často nestarají o svůj zevnějšek, vlasy, kůži ani o oděv a chodí ve špinavých cárech. Obdobné chování známe i z etologie u zvířat. V takové době nejsou lidé otevřeni žádným inovacím a jsou ochotni se odívat a vytvářet věci bez formy. Tehdy je patrný charakter původního materiálu.

Se sestupnou kulturou však nemůžeme směřovat provizorní a dočasně krátkodobě sloužící artefakty. Ty se například často vyskytují v mladém paleolitu - pěkný kamenný artefakt nesoucí evidentní formu a hrubý a prostý, ale účelový úštěp. Je to něco jako nepořádek u vědce, pro kterého jde všechno stranou a žije jen pro práci, kterou dělá, ale není sám na ústupu. Jen se jedná o různé role, které dává takový autor svým věcem a těmto rolím dává různou hodnotu.

Obrazy

Po výtvarné stránce jsou výsledkem čtyři základní obrázky. První je starobylý *Homo erectus* s tropickými proporcemi a pygmentací, upletená rohož slouží jako pláštěnka, dále má na sobě pletenou zástěrku a ozdobu ruky.

Druhým je bilzingslebenský *Homo erectus* vybavený splétaným atributem a doloženým oštěpem z jiné, starší blízké lokality. Je vybaven přiděním proti chladu a sněhu. Materiálem je kožešinová zástěra-sukně, plášť a šité nebo jem-

ně řemínkované boty. Předměty mají svoji formu, okraje jsou zaříznuty.

Jako další možná rekonstrukce, jak z materiálu vyplynulo, je *Homo erectus* z francouzské lokality Lazaret, kde bude plášť tvořen kompletní kožešinou i s tlapkami zvířat. Tato rekonstrukce chybí z důvodu nedostatečnosti konkrétního materiálu.

Třetí rekonstrukci představuje neandrtálec z velmi studeného období ledové doby a lokality s nedostatkem topného dřeva. Klasická severská kombinéza je uzpůsobena k velmi dlouhému pobytu ve volné přírodě a je takzvaně samovytápěna zevnitř tělesným teplem nositele. Při minimální další výbavě se v ní dá venku spát i po několik dní a to i za velice nepříznivých podmínek (jak bylo uvedeno, při teplejším ročním období by musel být používán jiný oděv a tento by se stal naprosto neúčinnou zátěží, proto se mohl objevit v nejstudenějších obdobích a nebo ve spojitosti s řešením záprahu tobogánu či vleku nebo mohl být na skrytém místě deponován.

Čtvrtý oděv, jehož nositelem je střeoevropský neandrtálec je dílový a jen samotná halena je sešita z několika dílů. Dále je zde bederní rouška, opasek, pokrývka hlavy z polární lišky a boty. Je možné přidat legíny a plášť. Tento typ oděvu je možno předpokládat v poněkud mírnějším klimatu než byl předchozí oděv.

Archeologicky nejstarší skutečně dochovaný evropský oděv je technologickou a materiálovou směsicí nejrůznějších materiálů. Jde o alpského ledovcového muže tzv. Otziho z konce neolitu. Skládá se z legín, bederní roušky, opasku, haleny, čepice a rostlinného pláště. Rozeznáváme kožešiny a kůže, šití šídlem a pletené rostlinné materiály jako plášť, vnitřek bot a pochvu na nůž.

Závěr

Pomocí etologie jsme si stanovili moment, kdy se v prehistorii mění tlak ke každodenní stavbě pleteného lůžka z větví v ekvivalentní pozemní chování vedoucí k pletení různých předmětů. Některé z nich mají některé vlastnosti oděvu (např. rohož kryjící tělo jako plášť nebo pláštěnka). Dovednost plést košíky a podobně je spojena s uklidňujícím chováním, je starobylá a u lidí patří k základním. Zvládají ji i osoby mentálně postižené. Její uklidňující schopnosti se využívá (i v léčebných ústavech) v různých jiných podobách při pletení jehlicemi, vyšívání, korálkování, dekorativní výtvarné činnosti, atd. Na rekonstrukcích archaických lidí (**Homo erectus**) proto hledáme košíkované, pletené a podobně zhotovované předměty. Stejně tak uvažujeme o možném včasném vzniku výroby textilií (souvisejícím s výše popsány uklidňujícími činnostmi), šití a řemínkování kožených předmětů i oděvů. Vznik forem předmětů (pěstní klín, sféroid) u *Homo erectus* ukazuje na takovou možnost už před více milionem let.

Dovednost odvoditelná z košíkářství a podobné činnosti je archeologicky zaznamenaná z období před 350 tisíci lety na nálezech z lokality Bilzingsleben v Německu.

Oděv sám je v příspěvku spojován s nutností chladného klimatu omezujícího jiné zdroje zahřátí a přesahujícího možnosti samotné fyziologie člověka se s chladem vyrovnat. Zde nastíněná starobylá možnost plést a vytvářet u předmětů formy byla předpokladem k sešití kůží a kožešin v plášť nebo k vyhotovení oděvu, kdykoli to bylo nutné. Jediným skutečným omezením byla váha oděvu související s omezenou mobili-

tou severských populací středního a starého paleolitu.

Doufám, že se mi podařilo otevřením se psychologii a etologii, etnologii a teoretické znalosti výtvarného umění naznačit velký význam těchto oborů pro představení si a pochopení dávné minulosti člověka a to v problematice, kde bychom očekávali jinak jen tápání a fantazii. Myslím, že multidisciplinární přístup je pro nás to, co pro astronoma dalekohled. A tak jako se otevřel pohled do vesmíru, tak se i nám přibližuje svět dávné minulosti.

Literatura

Viz strana 192.

Summary

Libor Balák - Pavel Chronc:
Clothing of Archaic Hominidae

Both authors - physician and psychologist - conceive the theme on the basis of the reconstructing palaeoethnology, which goes over the mere archaeological scope. They presume wooden awls as well as transportation of fur clothings which were compelled by the climate of that time. Based on the anthropoid ethology, the authors presume the more complicated plaiting of various materials even during the time of *Homo Erectus*. Authors refuse the development principle from the primitive to the complicated.

Libor Balák, Pavel Chronc:
Die Kleidung der archaischen Hominidae

Beide Autoren - ein Maler und ein Psychologe - sehen die Problematik vom Gesichtspunkt der rekonstruktiven Paläoethnologie, die den Rahmen der reinen Archäologie überschreitet. Sie zumuten Holzahlen und Transport der durch das Klima erzwungenen Pelzbekleidung. Nach der Menschenaffenethnologie nehmen sie an, dass verschiedene Materialien schon im *Homo-Erectus*-Zeitalter sehr kompliziert zusammengeflechtet wurden. Die Autoren lehnen das Entwicklungsprinzip vom Primitiven zum Komplizierten ab.